

Item deposited in the Open Access repository (<http://real.mtak.hu/>) of the Hungarian Academy of Sciences (HAS) by the author under obligation imposed by the HAS, in accordance with the open access policies of the journal. Copyright 2015, All Rights Reserved by the author and/or publisher. Unauthorised distribution or publishing on other websites is forbidden. Scientific use only.

Frenyó Zoltán (szerk.):
Iskolák és kánonok között:
Pauler Ákos filozófiája

MTA BTK Filozófiai Intézet, Budapest,
2014.

Pauler Ákos (1876. április 9. – 1933. június 29.) éppenséggel nem tartozik a magyar filozófia legelhanyagoltabb alkotói közé, hiszen munkásságáról nemcsak egy kitűnő monográfia jelent meg Somos Róbert tollából (*Pauler Ákos élete és filozófiája*, Kairosz, Budapest, 1999), hanem modern szövegkiadások (*Bevezetés a filozófiába*, Pantheon Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1999; *Művészetfilozófiai írások*, Kairosz, Budapest, 2002), nem is beszélve számos értelmező tanulmányról. Mégis joggal jegyzi meg Mezei Balázs a Somos-monográfiáról írott recenziójában: „a hazai filozófiai köztudat nagyrészt ma sem tekinti olyan gondolkodónak Paulert, akit érdemes és szükséges tanulmányozni” (*Magyar Tudomány* 48 [2001/1] 121–124). Ezzel az értékelésével egyébként nincs egyedül, hiszen hasonlóan vélekedett három évtizeddel korábban egy Paulerről írott, méltató hangvételű megemlékezésének felütésében – meglepő név fog következni – Tamás Gáspár Miklós: „Pauler Ákost lényegében elfelejtették” (*Vigilia* 45 [1980/6] 402–405, 402).

Aligha lehet többet tenni ennek megváltoztatására, mint amire a Frenyó Zoltán szerkesztésében, az MTA BTK Filozófiai Intézetének kiadásában megjelent gazdag és izgalmas kötet vállalkozik: tanulmányokat adni közre a pauleri életmű aspektusairól, melyeket eredeti források, sőt reprodukciók kísérnek. *Bolberitz Pál* nyitótanulmányában Pauler rendszerfel fogását vizsgálja, amit nem pusztán azért talál figyelmére érdemesnek, mert a „rendszerzés nem jellemző tulajdonsága a magyar gondolkodóknak” (11.): Minden rendszer, azaz a részek egészhez való viszonyának meghatározá-

sa visszaautal valamilyen megelőző totalitásra, amely megfontolás Bolberitz szerint Pauler filozófiájában a redukciónak tulajdonított módszertani szerepben tükröződik. (13.) Bolberitz konklúziója szerint Pauler rendszere mégis Prokrusztész-ágyának bizonyul, „látszólagos gazdagsága ellenére [...] kimaradnak [Pauler] rendszeréből fontos filozófiai témák és problémák”. (14.) A rendszerépítés vállalkozásának a mai kor olvasóira gyakorolt vonzereje mutatkozik meg Ignác Lilla Pauler tiszta logikájával foglalkozó írásában is. A tiszta logika felépítése a szerző szerint „mintaértékű az egész rendszer szerkezete számára”. (26.) Érdekes, hogy éppen a rendszerfogalom szempontjából Ignác ugyanúgy negatív jellegű konklúzióra jut („Pauler rendszere folytathatatlan”, uo.) a tiszta logika összefoglaló, helyenként (22. skk.) kifejezetten kritikai bemutatása során.

A pauleri rendszerrel foglalkozó írások sorában a Pauler Ákos filozófiájáról korábban önálló kötetet és tanulmányok sorát megjelentető Somos Róbert ezúttal Pauler ideológiafogalmával foglalkozik. Az ideológia terminus sohasem tartozott a filozófia ekvivokációról mentes műszavai közé, azonban Pauler terminushasználata különösen eltér az ideológia szó konvencionális jelentéseitől. Nézzük, hogyan vezeti be és definiálja ezt Pauler! „Egy külön, »ideológia« nevű tudomány szükségességét annak a megfontolása alapján ismertük fel [...], hogy a logika, esztétika és metafizika a tárgyak (dolgok) bizonyos osztályairól szólnak, s így kell olyan vizsgálódásnak lennie, mely magát a »tárgy« mibenlétét általában s ennek különböző osztályait fejti ki. Az ideológia tehát általános tárgyelmelet, s így sajátos feladata épp az, hogy a tárgyakat oly szempontból vizsgálja, mely különböző irányú differenciálódásuk előtt érvényesül [...]». »Ideológiának« éppen azért nevezzük a kutatás e területét, mert a dolgokat csak *mint adott tartalmakat*

tekinti: tehát minden lehető dolognak csak mintegy ideáját vizsgálja” (*Bevezetés a filozófiába*, Pantheon Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1921, 241). Ezt a paragrafust (197. §) kommentálva mondja Somos: „látható, hogy a »nem-valóságos« az a közös jelentésmag” (28.), ami az ideológia terminus pauleri használatában a kezdetektől, azaz „jóval Paulernek a tiszta logika irányában történő elköteleződése előtt” (27.) meghatározó. A „nem-valóságos” abban a speciális értelemben jelenik itt meg, amit nem a valósággal szembeni oppozíció, hanem a különböző létmódokra tagolódást megelőző stádium szándékának rögzítése vezet. Joggal jegyzi meg Somos, a pauleri „ideológia [...] egy Meinong-inspirálta tárgyelmelet”. (28.) A Grazban működő filozófus, Alexius Meinong számára a tárgy irreducibilis fogalom. Ahogyan a rendszere foglatát nyújtó önéletrajzi visszatekintésében fogalmazott: „Ahhoz, hogy formailag helyes módon definiáljuk, mi a *tárgy*, hiányzik a genus és a differentia; hiszen minden tárgy” (*Gesamtausgabe* VI, 102). Mindenesetre minden elementáris tudattartalom (tudatélmény), csakúgy, mint annak nyelvi kifejezése, tárgyra vonatkozik, és tárgy az is, amivel a tudás foglalatossodik. Meinong azonban nem pusztán azért tartja szükségesnek a tárgy ilyen fogalmát és az arra irányuló tudományt (a tárgyelmeletet), hogy a tárgyak „különböző irányú differenciálódásuk előtt” érvényes határozmányait kutassa, hanem kifejezetten azt gondolja, vannak olyan tárgyak, melyekkel kielégítő módon még egyetlen tudomány sem foglalkozott: a hagyományos tudományok „legtöbbször kizárólag a valóságos ismeretével foglalkoznak, mindazonáltal nem valóságos, ezenfelül nem létező, lehetséges, sőt maga lehetetlen is alkothatja az ismeretek tárgyát”. (103.)

A meinongi tárgyelmelet tehát egyaránt foglalkozik az aktuálisan egzisztáló (valóságos), szubjektív (lehetséges avagy ideális

létmódú) tárgyakkal, csakúgy, mint azokkal a tárgyakkal, melyek még ideálisan sem létezhetnek, mert például ellentmondást hozoznának magukban (pl. a kerek négyszög). Meinong azáltal kerüli el a lehetetlen (léten túli) tárgyak elméleti polgárjogából eredő ellentmondásokat, hogy a tárgyakat elválasztja azok tulajdonságaitól (melyek ideális létmóddal bíró ún. objektívumok). Más szóval Meinong elutasítja a kijelentések egzisztenciális importjának elvét (azaz a „kerek négyszög kerek” objektívum szubjektíválásából nem következik a „kerek négyszög” tárgy szubjektíválása), s így tárgyelmelete nem olyan triviálisan védhetetlen, mint ahogyan azt Russell bemutatja az analitikus filozófia alapító szövegének tekinthető, *A denotálásról* című 1905-ben megjelent írásában. A prágai filozófus, Bernard Bolzano számára – akinek betiltott és diffúz csatornákon át terjedő filozófiája meghatározó jelentőségű volt a Brentano-iskola egyes eretnek tanítványai számára – a nem létező tárgyak, így a hírhedt kerek négyszög semmilyen problémát nem jelentett: a kerek négyszögnek van objektív képzete, csakúgy, mint pszichikailag realizált, ún. szubjektív képzete (melynek materiája az objektív képzet), viszont hiányzik a tárgya, ezek a képzetek tárgynélküliek. Az ilyen képzetek minden további nélkül alkothatják tételek, így objektív tételek részét, sőt még tudományos igazságok részét is (gondoljunk csak az imaginárius számokra, amint azt a filozófiatörténet mellett a matematikátörténet panteonjában is helyett kapott Bolzano nyilvánvalóan tudta).

Mindezt azért fontos látnunk, mert a harmadik meinongi tárgysztyál nem-triviális kihívást jelentett Pauler számára. Pontosabban, ahogyan Somos erre rámutat, Pauler eleinte félreértette a nem létező tárgyak helyzetét ezekben a rendszerekben: „Pauler 1910 körül körvonalazódó Bolzano- és Meinong-interpretációja hibás volt,

amennyiben azonosította a magánvaló mondat fogalmát a magánvaló igazság fogalmával, és az *objektívum* terminust is kizárólag az igazsággal kapcsolatban értelmezte és alkalmazta”. (30.) Ahogyan Somos hangsúlyozza, ezen nézet részleges revideálása során kényszerült Pauler az ideológia fogalmának megalkotására, és ez a gyökere annak is, hogy Pauler az ideológiát és annak részdiszciplínáit (fenomenológia, relációelmélet, kategóriaelmélet, értékelmélet) a *logikán túl* helyezi. Ezen a ponton Pauler valóban eltér az alapul vett két gondolkodó rendszerétől, hiszen, amint láttuk, a nem létező tárgyak, illetve az azokról alkotott képzetek korántsem jelennek anomáliát abban az értelemben, hogy az ilyen képzetek ne alkothatnák objektívumok, illetve magánvaló mondatok részeit. Ez a tudományterminológiában is megmutatkozik: a bolzanói mű munkacíme és a tényleges megjelenés alcíme szerint is egy „logika”, Meinong pedig a logikát csak annak gyakorlati tudomány oldala miatt választja el a tárgyelmelettől, amely számára az utóbbi egyben előfeltételül szolgál. Pauler ilyen „különutassága” a rendszerén belüli problémákban is jelentkezik (pl. van-e logizmája a tárgyatlan képzeteknek?), és véleményem szerint lényegesen korlátozza a Pauler aktualizálására és alkotó továbbvitelére irányuló kísérletek lehetőségeit.

A pauleri rendszer ágait áttekintő tanulmányok sorát Cseri Kinga írása zárja Pauler etikájáról, melyet a szerző a századforduló gondolati kontextusába helyez. Külön kiemelendő Cseri kísérlete Pauler és Max Scheler (1874–1928) összevetésére (41. skk.), hiszen ez a jelentős reálfenomenológus akár önálló fejezetet is érdemelhetett volna a Pauler és a kortárs gondolkodók kapcsolatait vizsgáló részben. Ugyanezen tanulmány (41. skk.) kapcsán talán az a gondolat is felmerülhet az olvasóban, hogy egy biográfiai, pontosan a filozófusi létről („életművészet”) szóló fejezetet

is szívesen látna a kötetben, különösen mivel Pauler ehhez érdekes alapanyagot szolgáltatott volna.

A vallásfilozófiai tárgyú írások sorát *Zimányi Ágnes* Pauler istentanát vizsgáló írása nyitja. A kötet szerkesztőjének, *Frenyó Zoltánnak* egy hasznos bibliográfiával és rövid szemelvénnel kiegészített tanulmánya Pauler istenérveire koncentrál, melyeket izgalmas módon Pauler legkorábbi és legkésőbbi korszakának egy-egy írása (egy 1894-es *Bölcséleti Folyóirat*-tanulmány és az 1926-os Anaxagorasz-tanulmány) révén vizsgál. Frenyó vizsgálatának raszterét a keresztény hagyomány különböző vonulataihoz (patrisztikus, tomista, augusztiniánus) köthető istenérvtípusok alkotják, s konklúziójában (72.) a katolikus teológia mai legmodernebb szisztematikus irányzatának, a transzcendentális neotomizmusnak (legjelentősebb modern képviselője: Karl Rahner, illetve Magyarországon: Nyíri Tamás) szempontjait kéri számon – ha jól értem: bizonyos mértékig elmarasztalólag – Pauleren. A vallásfilozófiai vizsgálatok sorát *Kormos József* írása zárja Pauler Ákos Arisztotelész-képéről. Pauler gondolkodásának gazdagságáról tanúskodik a kötet következő két tematikus csoportja, melynek hasonlóan szakavatott értelmezők tollából származó írásai Pauler etikáját (*Turgonyi Zoltán*), esztétikáját (*Máté Zsuzsanna*), pedagógiáját (*Kuminetz Géza*), jogfilozófiáját (*Frivaldszky János*) vizsgálják, illetve a Pauler Ákos halála utáni évben megjelent *Festschrift* tanulmányait veszik sorra (*Kis Attila*), avagy Pauler egy kortársának bemutatása révén nyújtanak hasznos adalékot (*Szűcs Olga*).

A kötet zárótanulmánya *Hoppál Bulcsú* írása Pauler és Edmund Husserl, illetve tágabban a Brentano-iskola kapcsolatáról. Ezen vizsgálati szempont jelentőségét aligha lehet túlhangsúlyozni, hiszen Pauler filozófiáját sokrétű viszony fűzte a modern kontinentális filozófia keletkezésének főáramához tarto-

zó gondolkodókhoz. Hoppál ezt a kérdést a kánonképződés felől veszi célba, ami „fájdalmas vajúdas”, sőt „élethalálharc” (191., vö. a kifejezetten belligerens 7. lábjegyzetet). Ezt Hoppál egyrészt a filozófia igazság-vonatkoztatottságából eredezteti (uo.), másrészt annak alátámasztására használja, hogy Pauler és Husserl gondolkodásának összehasonlításakor „elsősorban szellemiségről (bölcseleti világlátásról) szeretnék beszélni, s nem törekszem szöveg helyhatások bemutatására”. (192.) A „szellemiség hasonlósága”-t (193.) Hoppál recepció- és fejlődéstörténeti áttekintések után abban látja, hogy Pauler logikai platonizmusa „az osztrák(-magyar) platonizmus különleges csúcsteljesítménye volt”. (196.) Ezt a platonizmust a szerző szerint az antipszichologizmus, az intuíciónak jutott ismeretelméleti szerep és az intencionalitás fogalma definiálja (uo.), melyhez a tanulmány során később (200.) az anti-irracionalizmus, anti-kantianizmus, valamint az arisztotelianizmus és az értékelmélet járul, melyek a szerzőt egy tágra szabott értékeléshez vezetik: „Pauler platonizmusa nem logikai platonizmus, helyesebben nem csak logikai platonizmus. Platonizmusa a szókra-tészi-platóni filozófia legmélyebb megértése, ahogy a realista fenomenológia is az.” (201.)

Hoppál írásában ugyanakkor egyetlen Husserl-idézet sem szerepel (noha a főcíme: „Pauler Ákos és Edmund Husserl”), sőt, amint a fenti idézet utolsó tagmondata jelzi, végrehajt egy további tudatos és vállalt átértelmezést. Husserl „filozófiájának egy realista irányú interpretáció”-ját. (197., vö. még 198.) Husserl és Pauler, tágabban a pauleri gondolkodás és a 20. századi kontinentális filozófia főáramát alkotó fenomenológia vizsgálatának egy másik lehetőségét talán azonban nem pusztán „szöveg helyhatások” figyelembevétele, hanem a husserli fenomenológia és a göttingeni Husserl-tanítványok realista fenomenológiája közti discrepanciá-

nak előtérben tartása is kijelölheti. Hoppál szerint Pauler a husserli gondolatvilággal történő első találkozását követően „egy sajátos, bizonyos értelemben a fenomenológiai filozófiával ellentétes gondolati utat járt be”. (195.) Egy ilyen mozgás nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy a két gondolati rendszer viszonyát hasonlóságok és graduális fogalmi eltolódások összefüggésének rendszerén keresztül mutassuk be. Még a húszas évekbeli pauleri fő mű fent idézett szöveg helyében is „mint adott tartalmak” jelennek meg a „dolgok” (kiemelés tőlem), összhangban az idea locke-i és azon túl visszanyúló használatával (és némileg megvilágítva Pauler idioszinkretikus ideológiafogalmát). Tekintve, hogy a *tartalom* problémája a bolzanói és brentanói gondolkodást recipiáló más gondolkodók számára (Alois Höfler, Kazimierz Twardowski és mindenekelőtt Edmund Husserl) számára betöltött centrális jelentőségét, talán nem volna haszontalan Paulert a fenomenológia keletkezésének összefüggésrendszerébe teljes jogú, ám semmiben sem kitüntetett tagként illeszteni vizsgálunk, s talán paradox módon éppen egy ilyen előzetes jelentőségitélettől tartózkodó vizsgálódás is hozzájárulhatna Pauler kánonokba történő visszahelyezéséhez.

A kötet szerzői közül nem Hoppál az egyetlen, aki Pauler bemutatását a magyar filozófiatörténeti kánonok újrameghatározása felől szemlélve vezeti fel. Maga a kötet szerkesztője, Frenyó is „a magyar filozófiai kánon újírásának menetében” (63., kiemelés az eredetiben) kíván Paulernek különleges feladatot szánni. Azt a kérdést, hogy vajon miből táplálkozik a fent jelzett, Pauler feldolgozottságához mérten különös, mégis igazoltnak tűnő hiányérzet – vajon kapcsolódik-e ez a magyar filozófiatörténet-írást már történeti távlatokban kísértő hiány- és kisebbségérzethez –, csakúgy, mint azt, hogy a Pauler rekanonizálására irányuló szándék milyen

viszonyban áll azokkal a Pauler rendszerével és filozófiájával kapcsolatos specifikus hiányérzetekkel, melyek mintha a kötet több szerzőjénél, így magánál Frenyónál is megjelenének, nos mindezeket a kérdéseket nyilvánvalóan nem jelen recenzens feladata megválaszolni, hiszen azok a mű olvasása során felmerülő legizgalmasabb meta szintű kérdések közé tartoznak. Persze nem mintha Pauler a korabeli legmodernebb filozófiai iskolákkal érintkező, azokat újraalkotó gondolkodása nem szolgálna elég érdekességgel.

A kötetet példaértékű módon eddig kiadatlan, német és magyar nyelvű biográfiai dokumentumokból vett szemelvény, valamint biográfiai és recepciótörténeti dokumentumok reprodukciója zárja.

Varga Péter András